

บทบาทของทาสในยุคโรมันกับนวัตกรรมหลักกฎหมายพาณิชย์

The Role of Roman Slaves and Innovations in Commercial Law Principles

วิสาข่า ภู่อารว*
Visakha Phusamruat

วันที่รับบทความ 12 มีนาคม 2564; วันที่แก้ไขบทความ 5 กรกฎาคม 2564; วันที่ตอบรับบทความ 20 สิงหาคม 2564

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอมุมมองการพัฒนาหลักกฎหมายพาณิชย์โดยศึกษาหลักกฎหมายโรมันซึ่งกำหนดสถานะและหน้าที่ของทาสซึ่งสัมพันธ์กับสภาพบริบททางสังคมและความจำเป็นทางเศรษฐกิจในยุคนั้น ทาสมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจโรมันแม้ว่าในสายตาของกฎหมายทาสจะอยู่ในสถานะเหมือนเครื่องจักรที่มีชีวิต เป็น “สิ่ง” (thing - Res) ซึ่งมีเจ้านายทาสเป็นเจ้าของ และสถานะทางสังคมก็จัดอยู่ในชนชั้นล่างสุดในโครงสร้างสังคมโรมัน กฎหมายโรมันได้พัฒนาหลักกฎหมายลักษณะทรัพย์ หลักการควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายและทาส การรับรองผลของสัญญาทางพาณิชย์ และการจำกัดความรับผิดชอบของเจ้านายทาสต่อบุคคลภายนอกในกิจการที่กระทำลงโดยทาส ร่องรอยทางความคิดดังกล่าวปรากฏในแนวคิดของหลักกฎหมายพาณิชย์ที่พบในปัจจุบัน เช่น หลักเรื่องตัวแทนและการจำกัดความรับผิดชอบขององค์กรธุรกิจ หลักกฎหมายเหล่านี้นอกจากจะพัฒนาขึ้นเพื่อสนับสนุนความมั่นคงแก่คุณค่าและชนชั้นทางสังคมในยุคนั้นแล้ว หลักการดังกล่าวยังตอบสนองเสริมความไว้วางใจระหว่างผู้ค้าและเพิ่มความคล่องตัวให้แก่รูปแบบการประกอบกิจการโดยเจ้านายทาสซึ่งมอบหมายให้ทาสดำเนินกิจการรวมถึงตัดสินใจเพื่อประโยชน์กับกิจการของตนอีกด้วย

คำสำคัญ : ทาสโรมัน, นวัตกรรม, กฎหมายแพ่งและพาณิชย์, เศรษฐกิจ

* อาจารย์ประจำ คณะนิติศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

ที่อยู่ : คณะนิติศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

เลขที่ 148 ถนนเสรีไทย แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10240

E-mail : visakha.phu@nida.ac.th

Abstract

The purpose of this article is to present the evolution of commercial law principles through the study of Roman laws defining slave status and duties to its master in Roman social ideal and economic contexts. Slaves had played important roles in driving Roman economy although they were regarded by the law as living machine or thing (res) owned by their masters and were at the bottom of the Roman social class. Roman laws laid down principles relating to the slave's property status, the slave-master relationship, the binding effect of commercial agreements and the master's limited liability to the third-party concerning businesses conducted by slave on behalf of its masters. The traces of these principles can be found in today's commercial laws of agency and corporation's limited liability principles. Aside from endorsing Roman social ideals and values, these legal principles ensured merchants with greater trust and flexibility in using slaves to run businesses for the benefits of their masters.

Keywords: Roman Slavery, Innovation, Civil and Commercial Law, Economy

1. บทนำ

ในสังคมโรมัน ทาสเป็นสิ่งมีชีวิตที่ไม่ได้รับเกียรติจากคนทั่วไปในสังคม ทาสจัดเป็นชนชั้นล่างสุดที่ไร้สถานะความเป็นบุคคลตามกฎหมายและมีสถานะด้อยกว่ากลุ่มชนชายขอบของสังคมโรมัน ทาสไม่มีสถานะเป็นพลเมืองโรมันและกฎหมายไม่ได้ให้การคุ้มครองขั้นพื้นฐานในชีวิตร่างกายของทาสจากการกระทำละเมิดเหมือนดังเช่นบุคคลทั่วไป แม้ระยะหลังจะเริ่มมีบัญญัติกฎหมายที่พัฒนาขึ้นเพื่อคุ้มครองทาสแต่ในทางปฏิบัติแล้วก็ไม่สามารถใช้บังคับได้จริง¹ ในสังคมแห่งชนชั้นของโรมัน นักกฎหมายได้สร้างหลักเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อสร้างเส้นแบ่งขอบเขตที่ชัดเจนระหว่างสถานะทางสังคมแต่ละชนชั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างสถานะทาสและชนชั้นอื่น เช่น หลักเกณฑ์ข้อจำกัดเกี่ยวกับความประพฤติและการปฏิบัติตนของทาส รวมถึงหน้าที่และความสัมพันธ์ที่พึงมีต่อเจ้านายทาส พร้อมทั้งบทลงโทษที่รุนแรงกรณีฝ่าฝืนหน้าที่ดังกล่าว แม้กระนั้นเอง ทาสซึ่งถือว่าเป็นผู้ไม่มีตัวตนในทางสังคม (social death) กลับมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนกิจการของหัวหน้าครอบครัว (paterfamilias) ซึ่งเป็นเจ้าของทาส และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการพัฒนาสู่ความเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุดทางด้านเศรษฐกิจของอาณาจักรโรมัน ด้วยเหตุนี้ แนวคิดของหลักกฎหมายเอกชนในหลายเรื่องจึงได้มีความเกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์เรื่องทาส ซึ่งมีพัฒนาการเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคมและเศรษฐกิจในยุคสมัยต่าง ๆ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมความคิดของนักกฎหมายที่ศึกษากฎหมายโรมันเพื่อประโยชน์ในการเรียนการสอนแนวคิดหลักกฎหมายเอกชน และนำเสนอมุมมองการพัฒนาของหลักกฎหมายทางพาณิชย์ซึ่งเป็นประโยชน์ในเชิงการศึกษาโครงสร้างทางความคิดในการสร้างหลักกฎหมายและปรับใช้เพื่อสอดคล้องกับความเป็นจริงและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคม โดยผู้เขียนศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างหลักกฎหมายและแนวคิดเกี่ยวกับสถานะและหน้าที่ของทาส และบริบทความจำเป็นของทาสในทางเศรษฐกิจและสังคมโรมัน ทาส (slave) ซึ่งถูกกำหนดให้มีสถานะเป็น “สิ่ง” (thing - Res) ตามกฎหมายจัดว่าเป็นชนชั้นล่างสุดและอยู่ริมชายขอบของสังคมโรมัน แต่กลับมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของโรมัน นักกฎหมายโรมันได้พัฒนาหลักกฎหมายเกี่ยวกับสถานะและหน้าที่ของทาส รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างทาสและเจ้านายทาสเพื่อรักษาความมั่นคงทางสังคมและเป็นการสร้างหลักประกันในการทำธุรกรรมและทรัพย์สินให้แก่เจ้านายทาส หลักกฎหมายดังกล่าวเกี่ยวข้องกับลักษณะทางทรัพย์สิน การควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายทาสและทาส การรับรองผลของสัญญาทางพาณิชย์ที่สร้างขึ้นโดยทาส และการจำกัดความรับผิดชอบของ นายทาสต่อบุคคลภายนอก ร่องรอยทางความคิดของกฎหมายโรมันดังกล่าวปรากฏในหลักกฎหมายพาณิชย์ที่พบในปัจจุบัน เช่น หลักเรื่องตัวแทนและการจำกัดความรับผิดชอบองค์กรธุรกิจ

ผู้เขียนได้นำเสนอบทความโดยเริ่มจาก **ส่วนที่ 1** ว่าด้วยสถานะและบทบาทของทาสในสังคมโรมันและสถานะทางกฎหมาย **ส่วนที่ 2** กล่าวถึงทาสในฐานะปัจจัยสำคัญทางเศรษฐกิจและบทบาทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจโรมัน **ส่วนที่ 3** วิเคราะห์นวัตกรรมแนวคิดด้านกฎหมายที่พัฒนาขึ้นเพื่อรองรับบทบาทของทาสในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจและสร้างความมั่นคงในทางเศรษฐกิจ และสุดท้ายใน **บทสรุป** กล่าวถึงข้อเรียนรู้

¹ หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับคดีที่ทาสเป็นโจทก์มีน้อยมากด้วยเหตุที่แพรทอร์ (praetor) จะมีการพิจารณาเบื้องต้นเพื่อดูว่าคดีมีความสำคัญเหมาะสมที่จะได้รับการพิจารณาหรือไม่ แม้ว่าภายหลังจะมีการประกาศใช้กฎหมายเพื่อคุ้มครองทาส เช่น การห้ามนายทาสล่วงเกินทางเพศหรือห้ามลงโทษทาสถึงแก่ชีวิตโดยไม่มีเหตุอันสมควร แต่ก็ไม่ได้มีการบังคับใช้เท่าที่ควร

ที่ได้จากการพัฒนาหลักกฎหมายในยุคโรมันซึ่งยังคงนำมาใช้วิเคราะห์เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนกฎหมายในสภาพบริบทสังคมสมัยใหม่

ส่วนที่ 1 สถานะและบทบาทของทาสในทางสังคมและทางกฎหมายของพลเมืองโรมัน

ในส่วนนี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงภาพรวมของโครงสร้างสังคมโรมัน ระบบคุณค่าและมุมมองทางสังคม บทบาททางสังคมของทาส และบทบาทของกฎหมายในการกำหนดสถานะ หน้าที่และข้อจำกัดของทาสซึ่งสอดคล้องกับบริบททางสังคมและยังช่วยรักษาความมั่นคงของระบบโครงสร้างทางสังคมดังกล่าว

1.1 ภาพรวมของโครงสร้างสังคมโรมัน ระบบคุณค่าและมุมมองเรื่องความเสมอภาค

สังคมโรมันเป็นสังคมซึ่งมีการแบ่งโครงสร้างชนชั้นอย่างชัดเจน เกียรติยศของบุคคลซึ่งขึ้นกับชนชั้นดังกล่าวเป็นเครื่องกำหนดตำแหน่งหน้าที่ทางการงานที่จะพึงได้รับ มาตรฐานความประพฤติของบุคคลดังกล่าว ความเคารพและการยอมรับที่ได้รับจากผู้อื่นในสังคม และการปฏิบัติในทางกฎหมายในเชิงคุ้มครองและการลงโทษ

ชนชั้นในสังคมโรมันแบ่งออกเป็นกลุ่มชนชั้นผู้นำ (Elite) ได้แก่ ซีเนเตอร์ (senator) เอควิตัส (equites) และออร์โด (ordo) กลุ่มชนชั้นสามัญ (The Commons หรือ Sub-Elite) ได้แก่ พลเมืองโรมัน (civiles) ซึ่งอาจมีสถานะทางสังคมและความสามารถทางกฎหมายที่แตกต่างกันออกไป โดยแบ่งออกเป็นบุคคลที่มีอิสระมาแต่กำเนิด (freeborn) และบุคคลที่เคยเป็นทาสและได้รับอิสระมาในภายหลัง (freed slave)² หากจะแบ่งตามเกณฑ์อำนาจในการปกครอง ก็อาจแบ่งได้เป็น บุคคลที่มีอำนาจในการปกครองซึ่งเป็นชายที่มีอาวุโสมากที่สุดในครอบครัวหรือหัวหน้าครอบครัว (paterfamilias) บุคคลผู้อยู่ใต้การปกครอง (potestas) ของหัวหน้าครอบครัว และบุคคลที่ไม่อยู่ภายใต้การปกครองและมีความสามารถสมบูรณ์ทางกฎหมาย (sui iuris)³ สังคมโรมันเป็นสังคมที่บุรุษเป็นใหญ่ กล่าวคือ ผู้หญิงและเด็กมีความสามารถอย่างจำกัด โดยผู้ชายมีความสามารถตามกฎหมายและโอกาสเข้าสู่ตำแหน่งและอำนาจทางสังคมได้มากกว่าเพศหญิง⁴

สังคมโรมันเป็นระบบสังคมเกียรติยศ (community of Honor) กล่าวคือตำแหน่งทางสังคมและความเคารพที่ได้รับจากบุคคลอื่นในสังคมนั้นขึ้นอยู่กับเกียรติยศของบุคคลดังกล่าว เกียรติยศสะท้อนจากตำแหน่ง (rank) และลำดับชั้น (order) ซึ่งบุคคลนั้นได้รับ⁵ ซึ่งขณะเดียวกัน สังคมก็คาดหวังให้บุคคลซึ่งดำรงตำแหน่งและลำดับชั้นดังกล่าวมีพฤติกรรมและจริยธรรมซึ่งสอดคล้องกับสถานะนั้น ๆ ด้วย ดังเช่น กรณีชนชั้นผู้นำจะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะที่เหมาะสมครบถ้วนทั้งสี่ประการ ได้แก่ เกียรติความมั่งคั่งเชิงทรัพย์สิน (wealth) โดย

² Inst.Gai.1.10– 11.

³ Tristan S. Taylor, 'Social Status, Legal Status and Legal Privilege' in Paul J. du Plessis, Clifford Ando and Kaius Tuori (eds), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society* (OUP 2016) 353-356.

⁴ กล่าวคือเพศชายได้รับโอกาสในการเข้าสู่ตำแหน่งหน้าที่ระดับสูง เช่น การเป็นสมาชิกสภาสูงของโรมันหรือการเป็นผู้พิพากษาตัดสินคดี เป็นต้น และชายผู้อาวุโสที่สุดในครัวเรือนเท่านั้นจึงจะถือเป็นหัวหน้าครอบครัว (paterfamilias) ซึ่งสามารถถือครองทรัพย์สินได้ และมีอำนาจเหนือผู้อยู่ในครอบครัว รวมถึงภรรยา (manu) และลูก และทาสในครัวเรือน ชายที่มีอิสระ (sui iuris) ที่บรรลุนิติภาวะแล้วสามารถที่จะกระทำการนิติกรรมได้เองตามกฎหมาย แต่หญิงซึ่งแม้จะมีอิสระและบรรลุนิติภาวะแล้วก็ตามยังคงต้องได้รับความยินยอมจากผู้ดูแล (tutor) ในการทำนิติกรรมเกี่ยวกับทรัพย์สิน

⁵ ibid 355.

เทียบจากปริมาณพื้นที่ที่ดินในโรมันที่ครอบครอง เกณฑ์ชาติกำเนิด (birth) โดยต้องเป็นบุคคลที่มีอิสระแต่กำเนิด พฤติกรรม (conduct) คือการครองตนอยู่ในชนชั้นของตนและไม่มีความเกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้ถูกตีตราทางสังคม และสุดท้ายตำแหน่งหน้าที่การงาน (office) คือการไม่ประกอบอาชีพที่ต้องห้ามและอยู่ในอาชีพที่เหมาะสมกับลำดับชั้นทางสังคมของตน⁶ ทั้งต้องอยู่ภายใต้ข้อจำกัดด้านความประพฤติเพื่อไม่ให้เป็นที่เสื่อมเสียต่อเกียรติยศที่เขาได้รับ หากฝ่าฝืนข้อจำกัดดังกล่าวก็อาจนำมาซึ่งเหตุแห่งการถอดถอนออกจากตำแหน่งที่ดำรงอยู่ได้ บุคคลซึ่งไม่ใช่กลุ่มชนชั้นผู้นำแต่เป็นพลเมืองโรมันทั่วไปก็ต้องมีหน้าที่รักษาความประพฤติของตนให้สมกับเกียรติที่ได้รับและอยู่ภายใต้ข้อห้ามตามกฎหมายเพื่อรักษาระยะห่างทางสังคมและสร้างเส้นแบ่งระหว่างชนชั้นต่าง ๆ เช่น ห้ามสามัญชนแต่งงานกับทาส มิฉะนั้นบุตรที่เกิดมาจะมีสถานะเป็นทาสหรือทรัพย์สินเช่นเดียวกับมารดาซึ่งเป็นทาส แม้ว่าโดยปกติแล้ว สถานะทางกฎหมายและการนับญาติจะอ้างอิงจากฝ่ายบิดาเป็นหลักก็ตาม หรือหากหญิงสามัญชนมีความสัมพันธ์คลุกคลีกับทาสก็อาจถูกปรับลดสถานะลงกลายเป็นทาสได้⁷

มุมมองเกี่ยวกับความเสมอภาคในยุคโรมันจึงแตกต่างกับหลักความเสมอภาคที่พบในกฎหมายปัจจุบันโดยสิ้นเชิง หลักความเสมอภาคในปัจจุบันเป็นหลักประกันแก่บุคคลว่าเขาจะได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมในสายตาของกฎหมายซึ่งปฏิเสธการเลือกปฏิบัติบนเหตุของความแตกต่างในเรื่องชาติกำเนิด เชื้อชาติ เพศ อายุ สถานะหรือชนชั้น⁸ ในขณะที่สังคมโรมันมองว่าการปฏิบัติต่อคนตามตำแหน่ง (rank) และลำดับชั้น (order) นั้น เป็นสิ่งที่เหมาะสม ความแตกต่างจากแนวคิดที่พบในกฎหมายปัจจุบันยังสะท้อนให้เห็นได้จากการลงโทษและให้ความคุ้มครองตามกฎหมายซึ่งแตกต่างกันระหว่างชนชั้นผู้นำ (honestiores) กับชนชั้นสามัญ (humiliores) เช่น บทลงโทษร้ายแรงแก่ชนชั้นที่มีเกียรติจะเป็นการเนรเทศหรือปลดจากตำแหน่ง ในขณะที่ ชนชั้นสามัญอาจถูก

⁶ Tristan S. Taylor (n 3) 351. การเข้าสู่ตำแหน่งชนชั้นนำในสังคม ได้แก่ senator equites ordo จะมีเกณฑ์กำหนดไว้ตามลำดับในส่วนหนึ่งของเนื้อที่ที่ดินที่บุคคลนั้นครอบครอง ยิ่งตำแหน่งสูงก็จะต้องมีที่ดินเป็นจำนวนมาก เกณฑ์เรื่องชาติกำเนิด ในตำแหน่ง senator หรือสมาชิกในสภาสูง และ equites ซึ่งได้แก่ ตำแหน่ง praetor และ magistrate ต้องเป็นคนที่มีอิสระโดยกำเนิด ไม่สามารถเป็นบุคคลที่ได้รับอิสระจากการเป็นทาสได้ ส่วน ordo ซึ่งอยู่ในระดับที่ปรึกษาหน่วยงานปกครองท้องถิ่น กำหนดให้มีที่ดินในสัดส่วนลดหลั่นลงมา (100,000) และบุตรของทาสที่ได้รับอิสระแล้วสามารถเข้าสู่ตำแหน่งได้ หลักเกณฑ์เรื่องความประพฤติ (conduct) มีการจำกัดมิให้ senator equites ทำการสมรสกับผู้ประกอบอาชีพที่สังคมโรมันตีตรา ได้แก่ นักแสดงหรือลูกสาวนักแสดง นักต่อสู้หรือผู้ฝึกสอน ทาสที่ได้รับอิสระ ผู้ทำกิจการโรงแรม หญิงที่เคยถูกตัดสินความผิด และห้ามการสมรสกันเองในญาติสามลำดับชั้น เช่น ลูกกับหลาน เป็นต้น โดยชนชั้นนำสองกลุ่มดังกล่าวจะมีการสมรสระหว่างกันเองเพื่อรักษาความมั่งคั่งและอำนาจในกลุ่ม และเป็นการปกป้องศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชนชั้นนำดังกล่าว ในกรณี ordo ซึ่งทำหน้าที่ในระดับท้องถิ่น มีการกำหนดเกณฑ์ว่าต้องไม่เป็นบุคคลล้มละลาย เป็นต้น

⁷ ibid.

⁸ เช่น หลักการในปณิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุก นิยามการเลือกปฏิบัติตามอนุสัญญาองค์กรแรงงานระหว่างประเทศฉบับที่ 111 ข้อ 1(1)(a) ให้ความหมายของการเลือกปฏิบัติว่า “เป็นการแบ่งแยก ยกเว้นหรือการให้การปฏิบัติที่ต่ำกว่าบนเหตุของเชื้อชาติ สีผิว เพศ ศาสนา ความเห็นทางการเมือง แหล่งกำเนิดหรือที่มาทางสังคมซึ่งมีผลเป็นการทำให้ไม่ได้รับหรือเกิดความเสียหายต่อโอกาสหรือการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมที่ในการจ้างงานหรืออาชีพ” เป็นต้น

ลงโทษอย่างรุนแรงถึงขั้นประหารชีวิตในความผิดเดียวกัน⁹ ในส่วนทาสนั้นย่อมอยู่ในสถานะที่ไม่มีหลักประกันการคุ้มครองในการลงโทษและไม่ได้รับการคุ้มครองป้องกันเกียรติยศและชื่อเสียงจากการถูกละเมิดทางกายหรือทางวาจา ดังจะกล่าวเพิ่มเติมในข้อ 1.2

1.2 บทบาททางสังคมของทาส

ทาส (slave) หมายถึงผู้ขาดไว้ซึ่งอิสรภาพ (The lack of freedom)¹⁰ แม้ว่าทาสจะมีชีวิตและจิตใจเหมือนสามัญชน แต่กฎหมายไม่รับรู้หรือยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมรวมถึงชีวิตส่วนบุคคลและครอบครัวของทาสทั้งที่มีมาอยู่ก่อนและขณะที่มีสถานะกลายเป็นทาส ในสายตาของกฎหมายพลเมืองโรมัน ทาสจึงเป็นคนที่ไม่เคยมีตัวตนเป็นบุคคลตามกฎหมาย (non-existing person) เนื่องจากขาดองค์ประกอบสำคัญสามประการอันเป็นพื้นฐานในการได้รับความสามารถในฐานะของบุคคลตามกฎหมายของพลเมืองโรมัน ประการแรกซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดคืออิสรภาพ (libertas) ประการที่สองคือสถานะความเป็นพลเมือง (civiles) และประการที่สามคือครอบครัวหรือสถานะในครัวเรือน (familia)¹¹

การเริ่มต้นเข้าสู่การเป็นทาสหรือการตกเป็นทาส (enslavement) นั้น หมายถึงการเข้าสู่สถานะที่เป็นทรัพย์สิน โดยเจ้านายทาสเป็นเจ้าของทาสและมีกรรมสิทธิ์ในตัวทาสอย่างสมบูรณ์ การตกอยู่ในสถานะทาสในยุคโรมันอาจเกิดจากการถูกจับลงเป็นทาสภายหลังตกเป็นเชลยจากการแพ้รบกับทหารโรมัน (captive slave) หรือการได้สถานะทาสมาโดยกำเนิด คือกรณีที่ทาสหญิงให้กำเนิดลูกและลูกก็ตกอยู่ในสถานะทาสด้วย¹² ส่วนอีกเหตุหนึ่งที่ยังคงเป็นที่ถกเถียงกันในเชิงหลักฐานข้อเท็จจริงที่ปรากฏคือการทำสัญญาให้ตนตกเป็นทาส

⁹ Tristan S. Taylor (n 3) 354. ในยุคฮาเดรียน (Hadrian) ปี ค.ศ. 117-138 ระบบการลงโทษแบบสองมาตรฐานได้มีการพัฒนาขึ้นเพื่อกำหนดโทษที่เบาบางกว่ากับผู้มีฐานะทางสังคมชั้นสูงเมื่อเทียบกับสถานะทางสังคมที่ต่ำลงมา (D.48.19.28.13-14).

¹⁰ ibid 350. “As *libertas* distinguished free from slave it was “the primary division in the law of persons” (Inst.Gai.1.9). Slaves, although invested with a complex legal capacity, were *res* (things), items of property (Inst.Gai.1.52).

¹¹ ibid “A person’s legal status depended on his or her *caput*, or legal personality. *Caput* comprised three hierarchical components: freedom (*libertas*), citizenship (*civitas*) and *familia*, or position within a Roman household (Inst.Gai.1.159– 163; D.4.5.11).”

¹² J.B. Moyle trans, *The Legacy of Roman Law, Justinian’s Institutes* (Oxford 1911). Title III of the Law of Persons “In the law of persons, then, the first division is into free men and slaves. 1. Freedom, from which men are called free, is a man’s natural power of doing what he pleases, so far as he is not prevented by force or law: 2. Slavery is an institution of the law of nations, against nature subjecting one man to the dominion of another. 3. The name ‘slave’ is derived from the practice of generals to order the preservation and sale of captives, instead of killing them; hence they are also called *mancipia*, because they are taken from the enemy by the strong hand. 4. Slaves are either born so, their mothers being slaves themselves; or they become so, and this either by the law of nations, that is to say by capture in war, or by the civil law, as when a free man, over twenty years of age, collusively allows himself to be sold in order that he may share the purchase money. The condition of all slaves is one and the same: in the conditions of free men there are many distinctions; to begin with, they are either free born, or made free.”

(contractual slave) เนื่องจากบุคคลที่มีอิสระยอมตนลงเป็นทาสของเจ้านายชั้นสูงเพื่อให้ได้เข้ารับการอบรมทักษะเฉพาะทาง หรือมีโอกาสได้ใกล้ชิดและรับตำแหน่งหน้าที่การงานที่ดีหลังจากพ้นจากการเป็นทาส¹³ เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ ความเป็นทาสในยุคโรมันจึงไม่นับยี่ห้อถึงความด้อยกว่าทางสติปัญญาหรือทักษะความสามารถกว่าชนชั้นสามัญหรือชนชั้นผู้นำ ดังจะเห็นได้จากการแบ่งระดับของทาสนั้นเองก็ยังมีทาสชั้นดีและทาสชั้นล่าง ทาสชั้นดี (exceptional slave) ได้แก่ ทาสที่มีความรู้ทักษะความสามารถเฉพาะตัว เช่น ทาสที่ทำหน้าที่เป็นแพทย์ ครูสอนหนังสือ หรือนักบัญชี ทาสที่มีทักษะทางการเจรจาทางค้า หรือเป็นศิลปินนักแสดง ทักษะความสามารถที่หายากนี้ทำให้ทาสมีมูลค่าในการซื้อขายสูง โดยทักษะอาจได้มาจากการที่เจ้านายทาสให้เข้ารับการอบรมพัฒนาทักษะในระหว่างเป็นทาส และยังได้รับสิทธิพิเศษป้องกันมิให้เจ้านายทาสใช้งานอันเป็นการทำลายความสามารถพิเศษดังกล่าว¹⁴ ทาสในระดับที่รองลงมาคือทาสสำหรับใช้แรงงานในครัวเรือน (household slave) โดยจะใช้แรงงานทาสในการทำการเกษตรในเรือกสวนไร่นา เป็นต้น ส่วนทาสชั้นล่างสุดคือแรงงานจากทาสที่อยู่ระหว่างการรอนำไปประหารชีวิตซึ่งมักจะถูกใช้งานที่มีความเสี่ยงสูง¹⁵

แรงจูงใจของทาสในการปฏิบัติรับใช้เจ้านายทาส คือการได้เลื่อนชั้นโดยได้รับตำแหน่งหน้าที่ที่ดีขึ้น เช่น ทาสที่ได้รับมอบหมายให้ทำงานในเรือกสวนไร่นาคาดหวังจะได้รับการเลื่อนชั้นให้เป็นทาสที่คอยดูแลปรนนิบัติเจ้านายในบ้าน หรือให้ถูกซื้อตัวโดยเจ้านายใหม่ซึ่งมีสถานะทางสังคมที่ดีกว่าเจ้านายเดิม เช่น ทาสของกลุ่มชนชั้นสูงมักจะอยู่ในสถานะที่ดีกว่าทาสในครัวเรือนของสามัญชน หรือคาดหวังว่าจะได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระในที่สุด

การปลดปล่อยทาสนั้นเป็นการกระทำที่กฎหมายรับรองให้มีผลคือการพ้นจากสถานะทาสและเป็นอิสระ เจ้าของทาสสามารถปลดปล่อยทาสได้โดยการแสดงเจตนาระบุไว้ในพินัยกรรมว่าเมื่อตนถึงแก่ความตายให้ทาสคนใดคนหนึ่งได้รับอิสระ การให้อำนาจดังกล่าวแสดงถึงการกระจายอำนาจรัฐให้แก่เอกชนคือเจ้านายทาสซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัว (paterfamilias) เป็นผู้ให้กำเนิดบุคคลตามกฎหมายโรมันและได้รับสถานะพลเมืองโรมันอีกด้วย¹⁶ การได้รับสถานะพลเมืองโรมันนี้ทำให้การปลดปล่อยทาสในยุคโรมันแตกต่างไปจากสมัยกรีกซึ่งทาสที่ได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระไม่ได้รับสถานะพลเมือง นอกจากนี้ ในทางปฏิบัติ นักวิชาการยังพบว่าทาสอาศัยความสามารถเฉพาะตัวซึ่งหายากและเป็นที่ต้องการเพื่อให้มีการซื้อตัวโดยเจ้านายใหม่ หรือใช้ทรัพย์สินที่

¹³ Morris Silver, 'Contractual Slavery in the Roman Economy' (2011) 25 AHB 73, 75, 89.

¹⁴ สิทธิพิเศษนั้นยังรวมถึงการได้รับอาหารและเสื้อผ้าให้สมกับตำแหน่งและเกียรติภูมิของทาสชั้นดีเลิศและมีการคุ้มครองทางกฎหมายบางประการต่อการละเมิด (D.7.1.15.1; D.7.1.15.2; Knoch 2005, 26– 29; D.47.10.15.44)

¹⁵ *ibid.*

¹⁶ Henrik Mouritsen, 'Manumission' in Paul J. du Plessis, Clifford Ando and Kaius Tuori (eds), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society* (Oxford University Press 2016) 403. "Manumission emerged as a legal act by which an owner redefined the status of a person under his control, a process not dissimilar to filial emancipation, and it could be argued that as the living outcome of this action the new freedman logically received the same civic status as the pseudo paternal patron who had "created" him."

เก็บหอมรอมริบไว้ซึ่งเรียกว่าเพคูเลียม (peculium) ในการจ้างให้คนอื่นมาซื้อตัวและปลดปล่อยให้ได้รับอิสระในเวลาต่อมา¹⁷

1.3 กฎหมายที่รองรับบทบาททางสังคมของทาสในสภาพสังคมโรมัน

ทาสมีสถานะทางกฎหมายเป็นทรัพย์สินของเจ้านายทาส โดยทาสจัดเป็นทรัพย์สินประเภททรัพย์สินจำเป็นพื้นฐานที่ใช้ในครัวเรือน (res mancipi)¹⁸ ซึ่งมีลักษณะโอนเปลี่ยนมือกันได้และอยู่ภายใต้กฎหมายลักษณะซื้อขายอันต้องดำเนินตามแบบพิธีการโอนกรรมสิทธิ์ กฎหมายโรมันมีกฎเกณฑ์ที่สำคัญอันเกี่ยวกับการควบคุมกำกับพฤติกรรมของทาสและหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อเจ้านายทาส ซึ่งรวมถึงหน้าที่ที่ต้องมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อเจ้านายทาส ตลอดจนกระทำการเพื่อให้เจ้านายทาสได้รับประโยชน์หรืออยู่ในสถานะที่ดีขึ้น แม้ว่าจะได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระแล้วก็ตาม อดีตทาสก็ยังมีความสัมพันธ์พิเศษต่อเจ้านายเก่าซึ่งกฎหมายถือเป็นผู้อุปถัมภ์ ให้อุปการะและให้กำเนิดความเป็นบุคคลโรมันแก่ทาสคนดังกล่าว

ในเรื่องหลักประกันต่อชีวิตและการปฏิบัติต่อทาสโดยบุคคลในสังคมนั้น ทาสย่อมอยู่ในสถานะที่ไม่มีหลักประกันการคุ้มครองจากการละเมิดเกียรติยศและชื่อเสียง ขณะที่บุคคลทั่วไปได้รับการคุ้มครองเกียรติยศและชื่อเสียงจากการถูกกล่าวล่วงในทางเสียหายทางวาจา (infamia) และการละเมิดต่อเนื้อตัวร่างกาย (injuria) เนื่องจากลักษณะทางทรัพย์สินของทาส บุคคลทั่วไปอาจทำละเมิดต่อเนื้อตัวร่างกายของทาสของบุคคลอื่นได้โดยไม่ถือเป็นการกระทำละเมิดต่อบุคคล (injuria) แต่การละเมิดที่รุนแรงต่อทาสอาจถือเป็นการละเมิดทำให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพย์สินของเจ้าของทาส ให้สิทธิเจ้าของทาสซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวที่มีสิทธิเหนือทาสในการฟ้องร้องคดีต่อผู้กระทำละเมิดได้¹⁹ นอกจากนี้ ทาสยังอยู่ในอำนาจที่เบ็ดเสร็จของนายทาสซึ่งสามารถขึ้นขี่ตายและลงโทษด้วยวิธีรุนแรงจากการไม่ปฏิบัติหน้าที่อันควร เช่น เจ้านายทาสอาจเขียนตีเมื่อทาสทำตนเป็นปฏิปักษ์ต่อกิจการของเจ้านายทาสโดยโทษอาจถึงชีวิต เจ้านายทาสอาจลงโทษทาสที่คิดหลบหนีให้เช็ดหลาปได้ เป็นต้น การใช้สิทธิทางศาลของทาสมีอย่างจำกัด ดังปรากฏว่าทาสไม่สามารถจะกล่าวในชั้นศาลหรือร้องอุทธรณ์คดีแม้ว่าตนจะถูกตัดสินลงโทษประหารชีวิต²⁰

ความสัมพันธ์ระหว่างทาสและนายทาสยังถูกกำหนดด้วยหน้าที่ทางศีลธรรม (moral obligation) โดยให้ทาสที่ได้รับอิสระแล้วต้องปฏิบัติต่อนายเก่าด้วยความเคารพอันแสดงออกด้วยการให้ของขวัญ (gift) แก่เจ้านายทาส

¹⁷ รูปแบบอื่นในการปลดปล่อยทาส กฎหมายไม่ได้รับรองแต่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ได้แก่คำมั่นสัญญาที่จะยังคงให้บริการแก่นายทาสซึ่งเปลี่ยนสถานะกลายเป็นผู้อุปถัมภ์แม้ภายหลังจะได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระแล้วก็ตาม กรณีดังกล่าวเกิดขึ้นกับทาสที่มีความสามารถในการทำมาหากินเองได้เช่นทาสที่มีอาชีพศิลปินแพทย์หรือนักแสดง รูปแบบดังกล่าวในการแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบทั่วยังคงปรากฏในปัจจุบันคือแรงงานที่ถูกบังคับ (Unfree Labor)

¹⁸ Rafael Domingo, 'The Family in Ancient Roman Law' (SSRN Electronic Journal, 20 April 2017) <<https://ssrn.com/abstract=2955100>> accessed 19 November 2021, 1.

¹⁹ Ari Z. Bryen, 'Crimes against the Individual: Violence and Sexual Crimes' in Paul J. du Plessis, Clifford Ando and Kaius Tuori (eds), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society* (OUP 2016) 326-329 แพรทอร์ให้ฟ้องร้องได้บนฐานของการทำให้เกิดความเสียหายแก่ทาสซึ่งมีบุคคลเป็นเจ้าของ

²⁰ Rafael Domingo (n 18) 7-9. See also Richard Gamauf (n 34) 391-393.

และทาสที่ได้รับอิสระแล้วยังคงมีหน้าที่จงรักภักดีต่อเจ้านายเก่า กฎหมายกำหนดความสัมพันธ์พิเศษระหว่างทาสซึ่งได้รับอิสระแล้ว (liberti) และผู้อุปถัมภ์ (patron) ซึ่งก็คืออดีตเจ้านายทาส (master) โดยกฎหมายโรมันห้ามทาสฟ้องร้องนายเก่า และให้นายเก่าซึ่งกลายเป็นผู้อุปถัมภ์อยู่ในฐานะทายาทจำเป็น (familia or necessary heir) และมีสิทธิได้รับมรดกของอดีตทาสในการปกครองตนกรณีที่ไม่ปรากฏว่าอดีตทาสนั้นมีสมาชิกครอบครัวคนอื่นอีกตามหลักเกณฑ์ว่าด้วยการรับมรดก²¹

ดังที่กล่าวมานั้น แนวคิดเรื่องทาสแม้จะขัดแย้งกับปรัชญาธรรมชาติของกรีกซึ่งให้ความเคารพในความศักดิ์สิทธิ์และความเท่าเทียมกันของมนุษย์ซึ่งส่งผ่านมาถึงซีเซโรนักปรัชญาโรมันซึ่งกล่าวไว้ว่า “โดยธรรมชาติและภายใต้หลักกฎหมายธรรมชาติแล้ว มนุษย์ทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกันและมีอิสระ” อย่างไรก็ตามนักวิชาการมองในแง่ความจำเป็นในบริบทของสังคมหนึ่งในทางความเป็นจริงเพื่ออธิบายถึงการมีอยู่ของทาส²² และการยินยอมให้คนสละอัตลักษณ์ความเป็นบุคคลรวมถึงอิสรภาพที่เขามีอยู่ลงกลายเป็นทาสได้ นอกจากนี้ยังมีความพยายามในการอธิบายว่าการมีอยู่ของทาสเป็นไปตามแนวคิดของกฎหมายบัญญัติ (law of the nations - jus gentium) ซึ่งกำหนดให้ทาสมีสถานะเป็นทรัพย์สิน²³ แต่โดยหลักกฎหมายธรรมชาติแล้ว ทาสก็ยังคงมีสถานะเป็นคนอยู่²⁴ กฎหมายเกี่ยวกับทาสในโรมันจึงมีบทบาทในการรักษาโครงสร้างเส้นแบ่งและลำดับชั้นทางสังคมของโรมัน ด้วยการกำหนดความสัมพันธ์และการปฏิบัติต่อบุคคลตามเกียรติยศทางสังคมของบุคคลอันเป็นระบบคุณค่าที่สำคัญในสังคมดังกล่าว

ส่วนที่ 2 บทบาทของทาสในการค้าและเศรษฐกิจของโรมัน

ในส่วนที่สองนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงทาสในฐานะปัจจัยสำคัญทางการค้าและบทบาทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของอาณาจักรโรมัน ยุคของเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนโดยทาสและมีการพัฒนารูปแบบขั้นสูงสุดปรากฏในช่วงอิมพีเรียลในยุคสมัยที่ออกัสตัสเป็นผู้ปกครอง โดยหลักฐานปรากฏว่าทาสจำนวนรวมกว่าสามล้านคนซึ่งถือเป็นสามสิบเปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งหมดเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการผลิตสินค้าทางการเกษตรและการให้บริการในอิตาลี²⁵ ในยุคอิมพีเรียลเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญโดยการค้าของโรมันมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก และโรมันจากที่เคยเป็นสังคมชนบทได้เปลี่ยนเป็นสังคมเมือง และมีกระบวนการผลิต

²¹ Rafael Domingo (n 18) 9. (Gaius 3.40)

²² Aldo Schiavone, ‘Law, Slaves, and Markets in the Roman Imperial System’ in Giuseppe Dari-Mattiacci and Dennis P. Kehoe (eds), *Roman Law and Economics: Volume II: Exchange, Ownership, and Disputes* (OUP 2020) 18.

²³ Ulpian, D.1.1.1.4, Ernst Levy ‘Natural law in Roman thought’ in W. Kunkel and M. Kaser (eds), *Gesammelte Schriften*, Vol. 1. (Böhlau Verlag 1963) 11– 12; Tony Honoré, *Ulpian: Pioneer of Human Rights* (2nd edn, OUP 2002) 79– 82.

²⁴ ข้อสังเกตคือแนวคิดในกฎหมายโรมันมีการแบ่งแยกระหว่างคน (Persona) ซึ่งแปลว่าหน้ากากหรือการสวมบทบาทในชีวิตทางสังคม กับความเป็นบุคคลซึ่งเป็นผู้ถือสิทธิตามกฎหมาย (Individual or entity) (Rafael Domingo (n 18) 1, see also, Gaius, *Institutes* 1.121; 2.187; 3.189) นักกฎหมายโรมันอุลเปียนมองว่าทาสเป็นคน (person) ตามกฎหมายธรรมชาติ แต่เป็น ‘สิ่ง’ ในทางกฎหมาย (D. 50.17.32 ; see also Ulpian, D. 1.1.4 pr). เช่นเดียวกับ Florentinus (D. 1.5.4 .pr) ซึ่งกล่าวว่าทาสเป็นการบัญญัติขึ้นโดยกฎหมาย

²⁵ Aldo Schiavone (n 22) 16-18.

ในการทำเกษตรแบบใหม่ แนวคิดเกี่ยวกับโรงงานที่ใช้สำหรับผลิตสินค้า การสร้างเครือข่ายพ่อค้าในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจเหล่านี้นำไปสู่บทบาทที่สำคัญของทาสและการพัฒนาหลักกฎหมายพาณิชย์ที่เกี่ยวข้องอันจะกล่าวในส่วนที่ 3

2.1 ทาสในฐานะปัจจัยสำคัญทางการค้าและการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ

ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่าทาสมีสถานะทางกฎหมายเป็นทรัพย์สินของเจ้านายทาส โดยจัดเป็นทรัพย์สินประเภททรัพย์สินจำเป็นที่ใช้ในครัวเรือน (*res mancipi*) อยู่ใต้การปกครองของเจ้านายทาสซึ่งเป็นหัวหน้าครัวเรือน (*paterfamilias*) โดยนายทาสอาจมีการขายโอนทาสไปยังนายใหม่ได้ การซื้อขายทาสและการปลดปล่อยทาส (*manumission*) ถือเป็นธุรกรรมตามกฎหมายได้รับความนิยมนอย่างมากในสมัยโรมันโดยเฉพาะอย่างยิ่งยุคทองของตลาดค้าทาสในสองศตวรรษก่อนคริสต์ศักราชซึ่งทาสที่ได้จากเชลยศึกในสงครามที่โรมันรบชนะมีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง²⁶ มูลค่าของทาสขึ้นอยู่กับความสามารถเฉพาะตัว และจำนวนมูลค่าเพคูเลียม (*peculium*) ที่ทาสได้รับจากเจ้านายทาสซึ่งแสดงถึงระดับความสามารถและความไว้วางใจที่ได้รับจากเจ้านายทาสในการบริหารจัดการงานที่มอบหมาย นอกจากนี้ ลักษณะทางกายภาพ เช่น เพศชายหรือหญิง รวมถึงลักษณะนิสัยที่ดื้อดึงหรือว่าง่ายก็เป็นสาระสำคัญในเชิงทรัพย์สิน ซึ่งหากมีการซื้อขายทาสโดยสำคัญผิดในลักษณะดังกล่าวแล้วก็ทำให้สัญญาตกเป็นโมฆะได้

ปริมาณความต้องการซื้อทาสจำนวนมากมาจากมุมมองความเชื่อของผู้ซื้อที่ว่าทาสเป็นกลุ่มแรงงานที่มีศักยภาพสูงเพราะได้รับแรงกดดันที่จะปลดปล่อยตนเองเป็นอิสระภาพ ทาสจึงมีแรงขับเคลื่อนให้ต้องพัฒนาตนเองและทำให้มีโอกาสในการประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานและเป็นที่ต้องการมากกว่าคนสามัญทั่วไปที่เป็นอิสระชน การยอมตนลงเป็นทาสตามสัญญาก็มีเหตุจากความต้องการหนีออกจากความยากจนหรือเพิ่มโอกาสให้ตนเองมีชีวิตที่ดีขึ้นแม้ว่าในระหว่างสัญญาจะต้องถูกกระทำอย่างไม่เป็นธรรมทั้งทางเนื้อตัวร่างกายหรือถูกดูหมิ่นจากชนชั้นอื่นในสังคมก็ตาม²⁷

ในภาพรวมของเศรษฐกิจโรมัน ทาสจึงถือว่าเป็นแรงงานที่จำเป็นอันเป็นปัจจัยสำคัญทางเศรษฐกิจของโรมัน หลักฐานประการหนึ่งคือกฎหมายในสมัยยุคของออกัสตัสซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการรักษาปริมาณทาสในระบบไว้ โดยให้เจ้านายทาสมีหน้าที่ต่อสังคมในการคัดเลือกทาสเฉพาะที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมเท่านั้นที่จะได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระ และกฎหมายจำกัดไม่ให้เจ้านายทาสระบุให้อิสระแก่ทาสเกินกว่าจำนวนหนึ่งร้อยคนในพินัยกรรม และห้ามให้อิสระแก่ทาสซึ่งอายุต่ำกว่า 30 ปี เป็นต้น นอกจากนี้ *lex Fufia Caninia* (2BC) มีกฎเกณฑ์ข้อจำกัดเรื่องพฤติกรรมและศีลธรรมของทาสที่จะได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระได้²⁸ ชนชั้นทาสในสังคมโรมันเริ่มมีความสำคัญมากขึ้นในการทำธุรกิจการค้าพาณิชย์ของนายทาสอัน

²⁶ *ibid* 23.

²⁷ Morris Silver (n 13) 119.

²⁸ Aldo Schiavone (n 22) 21 หรือให้อิสระอย่างจำกัดกรณีเคยมีการประพฤติดีที่เสื่อมศีลธรรมหรือน่าละอายหรือเคยถูกนายทาสลงโทษมาก่อนโดยกำหนดให้อยู่ห่างจากโรมอย่างน้อย 100 ไมล์

สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงจากโรมันซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรมเป็นอาณาจักรที่กว้างขวางและมีการค้าพาณิชย์ที่เจริญรุ่งเรืองขึ้น โดยในยุคดังกล่าวมีการพัฒนาหลักกฎหมายพาณิชย์อย่างรวดเร็วตามความจำเป็นในสังคม²⁹

2.2 บทบาทของทาสในกิจการของนายทาสและเพคูเลียม

หลักฐานในยุคโรมันปรากฏว่าทาสถือเป็นกลุ่มคนที่ได้รับความไว้วางใจเป็นอย่างมากในการจัดการด้านการเงินหรือธุรกรรมที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูงในโรมัน เนื่องจากหน้าที่ดังกล่าวต้องอาศัยความซื่อสัตย์อย่างยิ่ง นอกเหนือไปจากความรู้ความสามารถในการติดต่อเจรจาการค้า ทาสยังได้รับมอบหมายให้เป็นผู้จัดการในกิจการค้าพาณิชย์ของเจ้านายทาสโดยมีอิสระในการตัดสินใจ มีอำนาจในการจัดการบริหารซึ่งสะท้อนจากมูลค่าของเพคูเลียม (peculium) ซึ่งทาสได้รับมอบให้บริหารจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่กิจการของเจ้านายทาสด้วย³⁰

ทรัพย์สินลักษณะพิเศษซึ่งเรียกว่าเพคูเลียม (peculium) นี้เป็นทรัพย์สินที่นายทาสให้ความไว้วางใจให้ทาสดูแลและจัดการทรัพย์สินดังกล่าวอย่างอิสระในกิจการที่นายทาสมอบหมาย โดยทาสไม่ได้มีสิทธิในความเป็นเจ้าของทรัพย์สินดังกล่าวแต่อย่างใด ทรัพย์สินดังกล่าวอาจอยู่ในรูปของสินค้า เงิน ม้าหรือทาสชั้นล่างซึ่งมีเจ้านายทาสเป็นเจ้าของ ซึ่งทาสได้รับมอบหมายให้ใช้ทรัพย์สินเพคูเลียมในการชำระค่าสินค้าในกิจการของเจ้านาย หรือได้รับเพคูเลียมเป็นรางวัลจากการจัดการงานที่มอบหมาย³¹ ในยุคที่โรมันกลายเป็นเมืองที่เติบโตอย่างรวดเร็วในทางการค้าพาณิชย์และมีธุรกิจการให้เช่าอาคารเชิงพาณิชย์ ทาสมักจะได้รับมอบหมายให้จัดการงานในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง กล่าวคือให้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนทางธุรกิจ (institor) ซึ่งคล้ายกับผู้จัดการอาคารห้องชุดซึ่งดูแลจัดการห้องเช่าและตกลงกับผู้เช่าประการหนึ่ง หรือทาสอาจได้รับมอบอาคารห้องชุดให้ดูแลในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเพคูเลียมซึ่งทาสสามารถบริหารจัดการเพื่อให้เกิดกำไรได้อย่างอิสระอีกประการหนึ่ง โดยที่ทาสชั้นสูงมักจะได้รับความไว้วางใจจากเจ้านายโดยมอบหมายเพคูเลียมมูลค่าสูง³²

โดยทั่วไปแล้ว เงินที่ทาสได้มาจากการใช้เพคูเลียมจะถูกรวมเข้าสะสมไว้ในวงเงินหมุนเวียนเพื่อใช้ในการลงทุนในกิจการของเจ้านายทาสต่อไป หรือทาสอาจจะรายงานทรัพย์สินเพคูเลียมที่มีดังกล่าวให้เจ้านายทาสเป็นระยะและส่งมอบคืนแก่เจ้านายทาสก็ได้ เพคูเลียมจึงมีลักษณะคล้ายกับวงเงินเครดิตซึ่งนอกจากจะเป็นสัญลักษณ์ในความไว้วางใจที่เจ้านายทาสมีต่อตัวทาสคนดังกล่าวแล้ว ก็ยังแสดงความน่าเชื่อถือทางธุรกิจของกิจการของเจ้านายทาสอีกด้วย กล่าวคือ ในกิจการซึ่งทาสได้รับเพคูเลียมเป็นจำนวนสูงก็ย่อมแสดงถึงความน่าเชื่อถือหรือ

²⁹ ตัวอย่างหนึ่งคือรูปแบบสัญญาเช่าซึ่งเดิมมีวัตถุประสงค์เป็นการเช่าเพื่อการเกษตรกรรมก็ปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์เป็นการให้เช่าเชิงพาณิชย์ ได้แก่ การให้เช่าอาคารที่อยู่อาศัยสำหรับคนต่างแดนที่มาใช้แรงงานในโรมัน (urban lease) และเรือสวนไร่นาที่เคยใช้เพื่อการเกษตรในครัวเรือนก็มีการให้เช่าแก่นายทุนเพื่อการค้าส่งออกผลผลิต

³⁰ See also Aldo Schiavone (n 22) 26. จากคำอธิบายของ Servius นักกฎหมายโรมันได้พูดถึงทาสในบทบาทที่เป็นผู้จัดการเรือ บริหารจัดการร้านค้า ที่ดิน ดูแลห้องสมุดและทำการค้าในธุรกิจของนายทาสดังเช่นผู้จัดการ

³¹ Rafael Domingo (n 18) 8-9.

³² Paul J. Du Plessis, 'Urban Landlords and Tenants' in Paul J. du Plessis, Clifford Ando and Kaius Tuori (eds), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society* (OUP 2016) 637-638.

เครดิตทางการค้าของกิจการนั้นและในตัวตนที่ได้รับมอบหมายให้จัดการงานมากกว่ากิจการซึ่งทาสได้รับเพคะเลียมเป็นจำนวนน้อยกว่า³³

หากมองในเชิงแรงจูงใจของทาสในการปฏิบัติหน้าที่ การได้รับมอบเพคะเลียมที่มีมูลค่าสูงขึ้นก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ทาสตั้งใจทำงานในกิจการที่ได้รับมอบหมาย เพราะมูลค่าเพคะเลียมเป็นเครื่องกำหนดค่าตัวซื้อขายของทาสคนดังกล่าวและเพิ่มโอกาสการเปลี่ยนมือไปสู่เจ้านายใหม่ซึ่งมีสถานะทางสังคมที่สูงขึ้น³⁴ นอกจากนี้ ทาสยังมีความคาดหวังที่จะได้รับปลดปล่อยให้เป็นอิสระพร้อมกับทรัพย์สินซึ่งเป็นเพคะเลียมซึ่งเจ้านายระบุมอบให้เป็นทรัพย์สินติดตัวทาสไปอีกด้วย โดยนายทาสอาจจะระบุให้ทาสคนดังกล่าวเป็นทายาทของตนตามพินัยกรรมและให้ได้รับอิสระหลังจากเจ้านายถึงแก่ความตาย³⁵ จนถึงกับมีคำกล่าวที่ว่าบุตรกับทาสในโรมันอาจมีสถานะไม่ต่างกันนัก นอกจากนี้หากเพคะเลียมที่ทาสคนดังกล่าวได้สะสมไว้มีจำนวนมากพอก็อาจจะสามารถเจรจาขอให้มีการโอนซื้อตัวทาสไปยังเจ้านายใหม่และให้ปลดปล่อยตนให้เป็นอิสระในภายหลังได้³⁶

ปัจจัยทางกฎหมายมีผลต่อการคุ้มครองแรงจูงใจและการทำหน้าที่อย่างซื่อสัตย์ของทาสในกิจการของเจ้านายทาสดังที่กล่าวข้างต้น โดยกฎหมายบัญญัติรับรองให้เกิดนิติกรรมการแลกเปลี่ยนซื้อขายทาสอันเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างแรงจูงใจในการเลื่อนขั้นหรือพัฒนาทักษะความสามารถเฉพาะตัวทาส นอกจากนี้ กฎหมายยังมอบอำนาจให้แก่เจ้านายทาสในการควบคุมกำกับความประพฤติของทาสด้วยบทลงโทษกรณีปฏิบัติตนเป็นปฏิปักษ์หรือให้รางวัลเมื่อปฏิบัติรับใช้ได้อย่างดีอีกด้วย นอกจากนี้ กฎหมายยังพัฒนาหลักการรับรองสัญญาที่ทำขึ้นโดยทาสและแนวคิดเกี่ยวกับการจำกัดความรับผิดชอบในกิจการที่ดำเนินโดยทาสเพียงมูลค่าเพคะเลียมที่มอบหมายให้แก่ทาสอีกด้วย หลักกฎหมายที่สร้างขึ้นดังกล่าวนอกจากจะช่วยสร้างหลักประกันความเชื่อมั่นให้กลุ่มพ่อค้าในธุรกรรมซึ่งดำเนินโดยทาสว่ามีผลบังคับกันได้ตามกฎหมายแล้ว ยังส่งเสริมให้เกิดความคล่องตัวและความรวดเร็วในการดำเนินกิจการของเจ้านายทาสดังจะกล่าวต่อไปในส่วนที่ 3

ส่วนที่ 3 นวัตกรรมทางกฎหมายซึ่งพัฒนาขึ้นเพื่อรองรับบทบาทของทาสในทางพาณิชย์

หลักกฎหมายเกี่ยวกับทาสปรากฏอยู่แทบทุกหมวดในกฎหมายโรมัน³⁷ หากวิเคราะห์ปัจจัยทางกฎหมายที่ส่งเสริมให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจโรมันแล้ว หลักกฎหมายที่สร้างขึ้นในยุคโรมันเพื่อรองรับและส่งเสริมบทบาทของทาสในกิจการทางการค้าและพาณิชย์มีอยู่สี่เรื่องที่สำคัญ ได้แก่ หลักการว่าด้วยลักษณะทรัพย์สินของทาสซึ่งเป็นวัตถุแห่งการซื้อขาย หลักการควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างทาสและเจ้านายทาส การรับรองผลของสัญญาทางพาณิชย์ที่สร้างขึ้นโดยทาส และการจำกัดความรับผิดชอบของเจ้านายทาสต่อบุคคลภายนอก หลักกฎหมายดังกล่าว

³³ Tristan S. Taylor (n 3) 388-390.

³⁴ Richard Gamauf, 'Slavery: Social Position and Legal Capacity' in Paul J. du Plessis, Clifford Ando and Kaius Tuori (eds), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society* (OUP 2016) 395.

³⁵ Rafael Domingo, 'The Roman Law of Succession: An Overview' (SSRN Electronic Journal, 20 June 2017) <<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2989061>> accessed 19 November 2021, 5-12.

³⁶ *ibid.*

³⁷ William Warwick Buckland, *The Roman Law of Slavery: The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian* (CUP 1908) cited in Aldo Schiavone (n 22) 22.

สร้างขึ้นโดยนักกฎหมายโรมันเพื่อตอบสนองต่อการขยายตัวของการค้าพาณิชย์ในอาณาจักรโรมันที่กำลังรุ่งเรือง และมีความจำเป็นต้องมีความคล่องตัวในการตกลงทำนิติกรรม สร้างหลักประกันความไว้วางใจกันทางธุรกิจ และความแน่นอนของธุรกรรมระหว่างคู่ค้า สิ่งนี้นักกฎหมายโรมันสร้างขึ้นเพื่อเป็นการอุดช่องว่างอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงกระทำผ่านหลักกฎหมายเกี่ยวกับการกำกับบทบาทและหน้าที่ของทาสซึ่งถือเป็นการจัดประกายการพัฒนาแนวคิดในเวลาต่อมาเกี่ยวกับหลักกฎหมายตัวการตัวแทนและหลักการจำกัดความรับผิดชอบนิติบุคคลซึ่งยังไม่มีปรากฏในสมัยโรมัน³⁸

3.1 การกำหนดสถานะเชิงทรัพย์สิน กลไกการควบคุมเบ็ดเสร็จและการกำหนดแรงจูงใจของทาส

กฎหมายโรมันได้มีส่วนทำให้ทาสเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจโรมันได้สำเร็จด้วยการสร้างทวิลักษณ์ของทาส คือลักษณะที่ทาสต้องพึ่งพาเจ้านายทาสอย่างสมบูรณ์ในทางสังคม เนื่องจากโดยลำพังตนเอง ทาสไม่มีความสามารถในฐานะบุคคลตามกฎหมายและอยู่ภายใต้อำนาจเบ็ดเสร็จของเจ้านาย แต่ในขณะเดียวกันทาสก็มีอิสระที่จะใช้ความสามารถและทักษะของตนเองอย่างเต็มที่ในการดำเนินการตัดสินใจและได้รับความไว้วางใจจากเจ้านายทาสในการดำเนินธุรกรรมตามที่มอบหมาย³⁹ การกำหนดให้ทาสมีลักษณะเป็นทรัพย์สินและไม่มีสภาพบุคคลตามกฎหมายโรมันส่งผลให้เจ้านายทาสหรือหัวหน้ากิจการในครัวเรือนมีอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในการควบคุมพฤติกรรมและชีวิตของทาสแตกต่างจากความสัมพันธ์แบบลูกจ้างและนายจ้างในปัจจุบัน นอกจากนี้ การที่กฎหมายโรมันรับรองให้ทาสเป็นทรัพย์สินที่มีการซื้อขายกันได้ตามกฎหมายส่งผลให้เกิดการพัฒนาตลาดแรงงานที่มีทักษะเพื่อใช้ในการทำการค้า และอาศัยมูลค่าราคาตลาดของทาสเป็นแรงผลักดันให้ทาสต้องพัฒนาทักษะความสามารถของตนเองเพื่อเพิ่มมูลค่าของตนเอง อันจะนำไปสู่โอกาสได้เลื่อนขั้นเข้าสู่สถานะทางสังคมที่ดีขึ้นจนกระทั่งได้รับอิสรภาพในที่สุด

3.2 การกำหนดหน้าที่ของทาสในการปฏิบัติรับใช้โดยคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของเจ้านายทาส ไม่กระทำความผิดเป็นปฏิปักษ์และตอบแทนผู้อุปการะหลังจากได้รับอิสรภาพ

หน้าที่และความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายทาสและทาสตามที่กฎหมายกำหนดเป็นการสร้างความเชื่อมั่นในการใช้ทาสกระทำการเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพย์สินซึ่งต้องอาศัยความไว้วางใจสูงและเป็นกิจการสำคัญที่มีผลกระทบต่อประโยชน์ของกิจการ หน้าที่ของทาสต่อเจ้านายทาสอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วง กล่าวคือหน้าที่ระหว่างที่มีสถานะเป็นทาส (slave) และภายหลังจากที่ทาสคนดังกล่าวได้รับอิสรภาพ (freedman) แล้ว การกำหนดหน้าที่ดังกล่าวสอดคล้องกับค่านิยมในสังคมโรมันเรื่องความเชื่อมั่นและไว้วางใจได้ในตัวบุคคล (fides)⁴⁰ โดยในระหว่างที่มีสถานะเป็นทาส ทาสมีหน้าที่ซื่อสัตย์สุจริตและไม่ทำกระทำการเป็นปฏิปักษ์ต่อเจ้านาย และยังต้องมีหน้าที่ต้องทำให้เจ้านายอยู่ในสถานะที่ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ หลักการดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับตัวแทน

³⁸ Ulrike Malmendier, 'Roman Law and the Law-and-Finance Debate' (Eml, 25 June 2009)

<eml.berkeley.edu/~ulrike/Papers/version_25_06_09_accept.pdf> accessed 22 November 2021, 8.

³⁹ Aldo Schiavone (n 22) 25.

⁴⁰ Rafael Domingo, 'Roman Law: Basic Concepts and Values'

<https://www.researchgate.net/publication/318389613_Roman_Law_Basic_Concepts_and_Values> accessed 10 March 2021, 27.

ที่ต้องปฏิบัติหน้าที่ให้สมกับที่ได้รับควมไว้วางใจและด้วยความซื่อสัตย์สุจริตโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ในกิจการของตัวการ ในยุคโรมันซึ่งยังไม่ปรากฏหลักการตัวแทนดังเช่นปัจจุบัน เจ้านายทาสซึ่งเป็นเจ้าของทาสและเป็นหัวหน้าครอบครัว (paterfamilias) เป็นผู้มีสิทธิล้าพั้งในการเป็นเจ้าของทรัพย์สินและบริหารจัดการดูแลทรัพย์สินและกิจการของครอบครัว โดยบุตรหรือทาสที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่เป็นการกระทำแทนหรือภายใต้อำนาจของหัวหน้าครอบครัวและจะต้องดำเนินการโดยคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดที่เกิดแก่ครอบครัว (familia best interest) โดยจะทำการอันเป็นปฏิกิริยาหรือทำให้เสียหายเสื่อมประโยชน์ไม่ได้ ทาสที่กระทำการอันเป็นปฏิกิริยาหรือฝ่าฝืนคำสั่งย่อมเป็นสิทธิเด็ดขาดของเจ้านายในการลงโทษแก่เนื้อตัวร่างกาย ส่วนสิทธิในการฟ้องร้องนั้น ระหว่างที่ทาสยังมีชีวิตอยู่และภายหลังได้รับอิสรภาพ ทาสไม่มีสิทธิในการฟ้องร้องหรือให้การอันเป็นปฏิกิริยาต่อเจ้านายของตนเองในศาล

นอกจากนี้ ภายหลังจากที่ทาสได้รับอิสรภาพแล้ว กฎหมายโรมันกำหนดสถานะพิเศษระหว่างอดีตทาสและเจ้านายเก่า โดยให้เจ้านายเก่าอยู่ในสถานะของผู้มีอุปการะคุณต่อทาส (patron) และอดีตทาสซึ่งได้รับอิสระแล้วก็ยังคงมีหน้าที่ทางศีลธรรมที่จะต้องปฏิบัติเป็นการตอบแทนการอุปการะคุณจากเจ้านายเก่า กล่าวคืออดีตทาสจะทำการฟ้องร้องหรือประพฤตินในทางที่แสดงออกถึงความไม่เคารพไม่ได้ นอกจากนี้ ในเชิงทรัพย์สิน อดีตทาสก็ยังมีความหน้าที่ในการตอบแทนด้วยการให้ของขวัญ (gift) แก่ผู้มีอุปการะคุณ⁴¹ ความสัมพันธ์พิเศษนี้ยังสะท้อนจากการกำหนดให้ผู้มีอุปการะคุณอยู่ในฐานะของทายาทจำเป็นและมีสิทธิในกองมรดกของผู้ที่เคยตกเป็นทาสของตนกรณีที่อดีตทาสคนนั้นไม่มีสมาชิกในครอบครัวซึ่งเป็นทายาทจำเป็นคนอื่นอีก นอกจากนี้ ทาสซึ่งได้รับอิสระแล้วยังอาจมีพันธะหน้าที่ให้บริการรับใช้ผู้มีอุปการะคุณในกรณีที่พันธกรรมมีเงื่อนไขอย่างใดระบุไว้เกี่ยวกับการปลดปล่อยทาสอีกด้วย ซึ่งรวมถึงเงื่อนไขให้ปฏิบัติช่วยเหลือทายาทในการประกอบกิจการต่อไป⁴² หน้าที่และความสัมพันธ์พิเศษนี้เองทำให้สร้างความเชื่อมั่นในการมอบหมายให้ทาสดำเนินกิจการเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพย์สินซึ่งต้องอาศัยความไว้วางใจสูง

3.3 กฎหมายรับรองผลของสัญญาทางพาณิชย์ที่สร้างขึ้นโดยทาส

ในขณะที่โรมันยังไม่มีหลักกฎหมายเรื่องตัวแทน การค้าของโรมันที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วทำให้เกิดการนำหลักกฎหมายครอบครัวและลักษณะทางทรัพย์สินซึ่งมิใช่เป็นบุคคลตามกฎหมายโรมันของทาสเข้ามาใช้เพื่อให้เกิดสภาพคล่องตัวทางการค้าและธุรกิจ ทาสอยู่ภายใต้อำนาจของของหัวหน้าครอบครัว (paterfamilias) ซึ่งมีอำนาจอยู่เหนือบุตร ทรัพย์สินของครอบครัว รวมถึงทาสในครัวเรือน โดยหัวหน้าครอบครัวสามารถมอบหมายหน้าที่ให้บุตรหรือทาสกระทำการในกิจการ โดยความผูกพันและความรับผิดชอบของหัวหน้าครอบครัวต่อการกระทำของผู้อยู่ใต้การปกครองของตนต่อบุคคลภายนอกคล้ายกับความผูกพันรับผิดชอบของตัวการในการกระทำของตัวแทนในกฎหมายปัจจุบัน⁴³ การกระทำของบุตรและทาสในยุคโรมันซึ่งไม่สามารถทำการในนามตนเองจึงเป็นการกระทำไปในนามของหัวหน้าครอบครัวซึ่งเป็นนายทาส โดยที่หัวหน้าครอบครัว (paterfamilias) ซึ่งเป็นนายทาสต้องรับผิดชอบอย่างไม่จำกัดในการกระทำของบุคคลในครอบครัวรวมถึงทาสด้วย

⁴¹ Rafael Domingo (n 18) 8-9.

⁴² ibid.

⁴³ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ลักษณะ 15 ตัวแทน (มาตรา 797 - 844)

ในส่วนการทำนิติกรรมทางพาณิชย์ จากหลักฐานปรากฏว่าในโรม ทาสได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่จัดการทรัพย์สินและทำการค้าขายรวมถึงธุรกรรมทางธนาคารในนามของเจ้านายเทียบได้กับตำแหน่งผู้จัดการระดับสูงก็ในองค์กร⁴⁴ ตามหลักความผูกพันเฉพาะตัวคู่สัญญา (privity of contract) นิติกรรมที่สร้างขึ้นมีผลผูกพันระหว่างคู่สัญญาเท่านั้น แต่กรณีที่ทาสเป็นผู้เข้าทำสัญญาแทนเจ้านาย สัญญาดังกล่าวจะมีผลผูกพันต่อนายทาสต่อเมื่อนายทาสได้มีการแสดงเจตนาในการเข้าถือครอบครองทรัพย์สิน (animus possidendi) ที่ได้มาโดยการกระทำของทาสซึ่งตนเป็นเจ้าของ การแสดงเจตนาดังกล่าวอาจอยู่ในรูปแบบของคำสั่งที่ให้ไว้ล่วงหน้าแก่ทาส (iussum) หรือด้วยการรับรองการได้มาในภายหลัง (ratihaitio) และเข้ายึดครองผลประโยชน์ตามความเป็นจริง (corpus possidendi)⁴⁵ หลักการดังกล่าวมีลักษณะคล้ายกับการรับผลของนิติกรรมซึ่งกระทำโดยตัวแทน ผลประโยชน์ใดที่ทาสได้มาจากการใดที่กระทำลงไปในนามของเจ้านายและอยู่ในขอบเขตการงานที่มอบหมายจึงย่อมตกเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้านายทั้งสิ้น ทั้งนี้ เนื่องจากทาสไม่มีสิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน และแม้จะได้รับมอบทรัพย์สินใช้สอยส่วนตัวในฐานะเพคูเลียม (peculium) ซึ่งเป็นทรัพย์สินที่นายทาสมอบให้ทาสจัดการเองได้อย่างอิสระโดยปราศจากคำสั่งเฉพาะเรื่อง ผลประโยชน์ที่ได้รับซึ่งนายทาสยังมิได้เรียกคืนและสะสมรวมกับกองทรัพย์สินเพคูเลียมในทางกฎหมายก็ยังคงถือเป็นทรัพย์สินในกรรมสิทธิ์ของนายทาสซึ่งทาสดังกล่าวเพียงดูแลและทำการถือครองแทนเจ้านายเท่านั้น⁴⁶ การรับรองผลความผูกพันของนิติกรรมซึ่งทาสได้กระทำการในกิจการแทนเจ้านายจึงสอดคล้องกับความจำเป็นในการขยายตัวทางการค้าและทำให้สามารถใช้ทาสเป็นเครื่องมือในการทำธุรกรรมสัญญาและดำเนินการติดต่อธุรกรรมพาณิชย์ในกิจการของเจ้านายทาส

3.4 หลักการจำกัดความรับผิดชอบของเจ้านายทาสต่อบุคคลภายนอก

ปัจจัยซึ่งทำให้การค้าพาณิชย์ในโรมันขยายตัวอย่างรวดเร็วส่วนหนึ่งเกิดจากหลักความรับผิดชอบจำกัด (limited liability)⁴⁷ ซึ่งเป็นการลดความเสี่ยงของหัวหน้าครอบครัวผู้เป็นเจ้าของกิจการการค้าจากการถูกเรียกให้ชำระหนี้อย่างไม่จำกัด หลักการดังกล่าวให้ความรับผิดชอบที่เกิดขึ้นในหนี้ซึ่งก่อขึ้นโดยทาสมีอย่างจำกัดเพียงไม่เกินเพคูเลียมซึ่งทาสคนดังกล่าวได้รับมอบหมายจากเจ้านายทาส ด้วยเหตุนี้เอง การขับเคลื่อนการค้าในโรมช่วง ค.ศ. 326 จึงเป็นการแสวงหาประโยชน์จากเพคูเลียมซึ่งมอบหมายแก่ทาสเพื่อใช้ในการดำเนิน กิจการของเจ้านายทาส โดยเจ้านายทาสได้รับประโยชน์จากหลักจำกัดความรับผิดชอบในหนี้เพียงไม่เกินเพคูเลียมดังกล่าว⁴⁸

เมื่อทาสได้ก่อหนี้ในกิจการการค้าของเจ้านาย เจ้านายของทาสยังไม่ได้เป็นคู่สัญญาโดยทันที ตามหลักสัญญาเกิดและผูกพันระหว่างบุคคลคู่สัญญาเท่านั้น โดยต่อเมื่อนายทาสเข้ารับโอนหนี้จึงจะฟ้องลูกหนี้ของทาสได้ ตัวอย่างเช่น กรณีทาสได้ทำสัญญาขายเมล็ดพันธุ์พืชตามคำสั่งของเจ้านายทาส เจ้านายทาสสามารถเข้ารับโอนสัญญาและเรียกร้องหนี้จากผู้ซื้อซึ่งยังไม่ชำระหนี้ได้ อย่างไรก็ตาม กรณีที่ทาสมีหน้าที่ต้องชำระหนี้แก่คู่สัญญาอีกฝ่าย

⁴⁴ Ulrike Malmendier (n 38) 8.

⁴⁵ Richard Gamauf (n 34) 388-391.

⁴⁶ ตามหลัก animo servorum (D.41.2.3.12)

⁴⁷ กฎหมายโรมันไม่เคยยอมรับการรับผิดชอบจำกัดสำหรับธุรกิจที่ดำเนินโดยเอกชน นอกเสียจากการเพิกถอนสิทธิของเจ้าหนี้ในการฆ่าหรือการขายลูกหนี้ลงเป็นทาส ในกรณีที่ลูกหนี้ดังกล่าวไม่สามารถชำระหนี้ได้ (lex Poetelia Papiria de nexis)

⁴⁸ Ulrike Malmendier (n 38) 8.

หนึ่งซึ่งเป็นเจ้านั้นนั้น คู่สัญญาซึ่งเป็นเจ้าหนี้ไม่สามารถฟ้องเจ้านายทาสได้โดยตรง เว้นแต่กรณีที่นายทาสมีส่วนโดยตรงในการก่อหนี้ขึ้นเอง เช่นการเข้าทำสัญญาดังกล่าวเกิดจากคำสั่งหรือการอนุญาตของเจ้านายทาสไว้ โดยเฉพาะ กฎหมายกำหนดไว้เช่นนี้เพื่อป้องกันไม่ให้นายทาสเข้าถึงเครดิตทางการค้าโดยทางอ้อม และกรณีที่เจ้านายทาสถูกฟ้องร้อง ความรับผิดชอบของเจ้านายทาสก็จำกัดเพียงจำนวนไม่เกินกว่ามูลค่าของเพอเลียมที่มอบหมายให้นายทาสดูแลบริหารจัดการ⁴⁹ หลักการดังกล่าวส่งผลเป็นการป้องกันไม่ให้ทรัพย์สินส่วนอื่นของเจ้านายทาสตกอยู่ภายใต้ความเสี่ยงจากการบังคับชำระหนี้ของกิจการ โดยเฉพาะเพอเลียมเท่านั้นที่อาจถูกบังคับชำระหนี้ในกิจการสัญญาต่าง ๆ ที่กระทำลงโดยทาส คล้ายกับแนวคิดการจัดตั้งนิติบุคคลในปัจจุบัน

สิ่งที่เป็นผลตามมาจากหลักความรับผิดชอบจำกัดเพียงทรัพย์สินเพอเลียมนี้คือการเกิดดำเนินกิจการรูปแบบใหม่โดยเจ้านายทาสจะนำทรัพย์สินส่วนเกินซึ่งตนไม่ได้ใช้ประโยชน์มอบให้นายทาสซึ่งตนไว้วางใจในการเช่าหรือยืมทรัพย์สินดังกล่าวเพื่อใช้ทำประโยชน์ในกิจการการค้าของเจ้านายทาส โดยเจ้านายทาสได้รับประโยชน์จากการลดความเสี่ยงและหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบนอกเหนือจากทรัพย์สินที่ให้นายทาสยืมใช้ภายใต้หลักความรับผิดชอบจำกัด⁵⁰ ในการดำเนินธุรกิจรูปแบบใหม่นี้ ทาสเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นเพียงผู้ทำตามคำสั่งของนายทาสกลายมาอยู่ในสถานะที่คล้ายกับหุ้นส่วนหรือผู้จัดการในกิจการของนายทาส (partner slave) และตัวแทนทางธุรกิจ (institor)⁵¹ ซึ่งมีอำนาจในการตัดสินใจบริหารจัดการการลงทุนและประโยชน์ที่จะได้จากทรัพย์สินเพอเลียมอย่างอิสระภายในกรอบหน้าที่ที่กระทำอย่างซื่อสัตย์และเพื่อผลประโยชน์สูงสุดของกิจการเจ้านายทาส

หลักกฎหมายโรมันที่สร้างขึ้นเพื่อรองรับบทบาทของทาสในกิจการทางการค้าและพาณิชย์อันได้แก่ หลักกฎหมายกำหนดให้นายทาสมีสถานะเป็นทรัพย์สินของเจ้านายทาส หลักการกำหนดอำนาจและหน้าที่ในความสัมพันธ์ระหว่างทาสและเจ้านายทาสบนพื้นฐานของความซื่อสัตย์และสัมพันธ์ทางศีลธรรมจรรยา การกำหนดหลักเกณฑ์รองรับผลของสัญญาทางพาณิชย์ที่กระทำขึ้นโดยทาส และหลักการจำกัดความรับผิดชอบของเจ้านายทาสต่อบุคคลภายนอกเพียงมูลค่าเพอเลียมที่มอบหมายแก่นายทาส เป็นการส่งเสริมให้เกิดความคล่องตัวในการประกอบธุรกิจซึ่งมีทาสเป็นผู้ขับเคลื่อนที่สำคัญ และสร้างหลักประกันความไว้วางใจในทางธุรกิจและความแน่นอนของธุรกรรมให้เกิดขึ้นระหว่างคู่ค้า ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาแนวคิดหลักกฎหมายพาณิชย์ในเวลาต่อมาในเรื่องตัวการตัวแทนและการจำกัดความรับผิดชอบของนิติบุคคลในปัจจุบัน

บทสรุป: จากมรดกทางความคิดในยุคโรมันสู่การกำกับสิ่งใหม่

ความสำเร็จของกฎหมายโรมันมาจากลักษณะที่เป็นสากลและความคิดสร้างสรรค์ของนักกฎหมายในยุคนั้นประกอบกับความยืดหยุ่นในการใช้และตีความกฎหมายเพื่อปรับให้เข้ากับสถานการณ์ทางสังคมและความจำเป็นใหม่โดยไม่ผ่านกระบวนการแก้ไขในเนื้อหาถ้อยคำของกฎหมาย ร่องรอยผลึกทางความคิดของกฎหมายโรมันยังปรากฏให้เห็นในกฎหมายของประเทศในภาคพื้นทวีปยุโรป เอเชียและแนวคิดกฎหมายระหว่างประเทศใน

⁴⁹ Richard Gamauf (n 34) 388-391.

⁵⁰ Ulrike Malmendier (n 38) 8.

⁵¹ Richard Gamauf (n 34) 388-391.

ยุคต่อมาสืบมาจนถึงยุคปัจจุบัน หากเปรียบเทียบการประกอบกิจการโดยใช้เพอเลียมของทาสซึ่งทำให้เจ้านายทาสได้รับประโยชน์จากความรับผิดชอบที่มีจำกัดเพียงเพอเลียมดังกล่าว สิ่งนี้อาจเทียบเคียงได้กับลักษณะของนิติบุคคลเช่นบริษัทจำกัดซึ่งกฎหมายในศตวรรษที่ 19 เริ่มออกมารองรับความเป็นบุคคลซึ่งแยกต่างหากจากตัวบุคคลธรรมดา ซึ่งเป็นผู้ถือหุ้นของบริษัท โดยนอกจากบริษัทจะมีลักษณะที่สามารถดำเนินกิจการได้อย่างต่อเนื่องแม้จะมีการเปลี่ยนตัวบุคคลผู้ถือหุ้นและสามารถมอบหมายให้บุคคลใดดำเนินการแทนในกิจการของบริษัทได้แล้ว ทรัพย์สินส่วนตัวของผู้ถือหุ้นยังได้รับการคุ้มครองจากการบังคับชำระหนี้แก่เจ้าหนี้บริษัท และผู้ถือหุ้นซึ่งเป็นเจ้าของบริษัทมีความรับผิดชอบจำกัดเพียงค่าหุ้นเท่านั้นซึ่งคล้ายกับเพอเลียมที่นายทาสได้มอบให้ทาสจัดการในกิจการ หากแต่กิจการทาสในสมัยโรมันนั้นไม่ได้มีการสร้างสถานะความเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายขึ้นมาใหม่ต่างหากจากบุคคลซึ่งเป็นเจ้าของ และทาสก็ไม่อาจกล่าวได้ว่ามีสถานะเป็นตัวแทนของเจ้านายทาสในทางกฎหมายด้วยเหตุที่ทาสไร้สภาพความเป็นบุคคล แต่ในทางปฏิบัติแล้ว กิจการซึ่งดำเนินโดยทาสในยุคโรมันก็อาศัยสิ่งที่ไม่ใช่สถานะความเป็นบุคคลทางกฎหมายดังเช่นทาสเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่กิจการของเจ้านายทาส และอาศัยการตีความหลักกฎหมายปรับใช้เพื่อให้เกิดการจำกัดความรับผิดชอบเพียงมูลค่าของเพอเลียมที่มอบให้แก่ทาส โดยที่มีเป้าหมายให้เจ้านายทาสสามารถแยกความรับผิดชอบบุคคลและทรัพย์สินส่วนตัวอื่นนอกจากเพอเลียมออกจากหนี้สินที่ผูกพันต้องชำระแก่บุคคลซึ่งเป็นเจ้าหนี้ของกิจการได้

ดังที่กล่าวถึงการวางรากฐานแนวคิดของกฎหมายโรมันซึ่งมีความสัมพันธ์กับคุณค่าและโครงสร้างทางสังคมในขณะนั้น การพัฒนาแนวคิดทางกฎหมายขึ้นใหม่เป็นผลพวงมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งหลักกฎหมายที่พัฒนาขึ้นใหม่นี้กลับเป็นกลไกสำคัญในการส่งเสริมและสร้างนวัตกรรมทางความคิด สร้างหลักประกันให้เกิดความเชื่อมั่นในการพัฒนารูปแบบการดำเนินธุรกิจแบบใหม่เพื่อขับเคลื่อนและตอบสนองการขยายตัวของการค้าพาณิชย์ในยุคนั้น ตัวอย่างในเรื่องการสร้างหลักเกณฑ์ทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับทาสเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจโรมันเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งที่สนับสนุนการทำงานอย่างสัมพันธ์กันระหว่างกลไกทางกฎหมายและสภาพเศรษฐกิจและสังคมโรมัน โดยกฎหมายมีบทบาทในการกำหนดสถานะหน้าที่และข้อจำกัดของทาสให้สอดคล้องกับเงื่อนไขโครงสร้างทางสังคมและรักษาความมั่นคงให้แก่ระบบคุณค่าและโครงสร้างทางสังคมดังที่กล่าวไว้ในส่วนที่หนึ่ง บทบาทของทาสในฐานะของปัจจัยทางการค้าและบทบาทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจดังที่กล่าวในส่วนที่สองก็ส่งผลให้เกิดนวัตกรรมทางความคิดคือหลักการจำกัดความรับผิดชอบของเจ้านายทาสต่อบุคคลภายนอก ซึ่งสัมพันธ์กับการวางหลักการกำหนดสถานะให้ทาสมีฐานะทรัพย์สินของเจ้านายทาส หลักการควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างทาสและนายทาสผ่านกลไกซึ่งใช้กำหนดแรงจูงใจการลงโทษและการรับรองผลของสัญญาทางพาณิชย์ที่สร้างขึ้นโดยทาส

นักกฎหมายยุคปัจจุบันสามารถนำข้อเรียนรู้และมุมมองที่ได้จากการพัฒนาหลักกฎหมายกำกับทาสในยุคโรมันมาประยุกต์ใช้กับบริบทของสภาพสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบันได้ ผู้เขียนเห็นว่าสภาพภูมิทัศน์ใหม่ อันจากการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในการดำเนินธุรกิจพาณิชย์มีความจำเป็นต้องพัฒนาหลักแนวคิดใหม่เพื่อตอบสนองและส่งเสริมการเกิดนวัตกรรมในทางการค้าพาณิชย์รวมถึงป้องกันปัญหาซึ่งเป็นผลมาจากเทคโนโลยีที่มีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว หากเปรียบเทียบลักษณะความสามารถในการวิเคราะห์ ตัดตอบและตัดสินใจโดยอัตโนมัติของการนำเอาปัญญาประดิษฐ์เข้ามาใช้

ในการดำเนินธุรกิจ บทบาทอาจมีความคล้ายคลึงกับทาสในยุคโรมันซึ่งเป็นเครื่องจักรที่มีชีวิตของเจ้านายทาสอันอยู่ภายใต้การควบคุมและมีหน้าที่รับใช้รวมถึงให้ตัดสินใจและดำเนินการอย่างมีอิสระระดับหนึ่งภายในขอบเขตกิจการที่ได้รับมอบหมาย สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าบทเรียนจากกฎหมายโรมันยังคงนำมาใช้เพื่อสร้างมุมมองและวิธีคิดในประเด็นเรื่องการกำหนดความรับผิดชอบของผู้ควบคุมนวัตกรรมใหม่ ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่มีความสามารถคล้ายคลึงกับบุคคลตามธรรมชาติและบุคคลภายนอกที่ทำธุรกรรมด้วย ประเด็นการพิจารณาสภาพความเป็นบุคคลตามกฎหมายหรือการไร้สภาพบุคคลตามกฎหมายของปัญญาประดิษฐ์บนปัจจัยเงื่อนไขด้านสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบัน เป็นต้น ผู้เขียนมีความเห็นว่าวิธีคิดและมุมมองที่ได้เรียนรู้จากการพัฒนาแนวคิดกฎหมายเกี่ยวกับทาสในกิจการพาณิชย์ยุคโรมันสามารถนำมาปรับใช้เพื่อสร้างมุมมองในการสร้างกฎเกณฑ์ที่จำเป็นเพื่อแก้ปัญหาในบริบทของสังคมปัจจุบันจากเทคโนโลยีใหม่เช่นปัญญาประดิษฐ์ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงและวิเคราะห์ในบทความถัดไป นักกฎหมายอาจใช้ข้อเรียนรู้ที่ได้จากนวัตกรรมทางความคิดของการพัฒนาหลักกฎหมายโรมันเพื่อปรับใช้ในการทำความเข้าใจและแก้ปัญหาในบริบทของสังคมปัจจุบัน